

**НАДКА НИКОЛОВА, ДИАНА ИВАНОВА, КИНА ВАЧКОВА,
МИЙРЯМ САЛИМ. ПИСМОВНИЦИТЕ НА БЪЛГАРСКОТО
ВЪЗРАЖДАНЕ КАТО ИЗТОЧНИК ЗА ФОРМИРАНЕТО И
ФУНКЦИОНИРАНЕТО НА КНИЖОВНИЯ ЕЗИК. ТОМ 1. ТОМ 2.
ШУМЕН, УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
„ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ“, 2023, 701 СТР.**

В композиционно отношение книгата е изградена от 14 студии, подредени според хронологията на отпечатване на 14 ръководства за писане на писма в периода от 30-те до 70-те години на XIX век.

**NADKA NIKOLOVA, DIANA IVANOVA, KINA VACHKOVA,
MIYRYAM SALIM. THE LETTER BOOKS OF THE BULGARIAN
REVIVAL PERIOD AS A SOURCE FOR THE FORMATION AND
FUNCTIONING OF THE LITERARY LANGUAGE. VOLUME 1. VOLUME 2.
SHUMEN, UNIVERSITY PUBLISHING HOUSE
“BISHOP KONSTANTIN PRESLAVSKI”, 2023, 701 PAGES**

The book consists of 14 studies arranged according to the chronological order of the publication of the 14 letter-writing manuals discussed in them, which appeared between the 1830s and the 1870s.

Колективната монография в два тома „Писмовниците на Българското възраждане като източник за формирането и функционирането на книжовния език“ (701 стр.) с автори Надка Николова, Диана Иванова, Кина Вачкова и Мийрям Салим е резултат от работата по проект на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, финансиран от Фонда за научни изследвания към МОН. В композиционно отношение книгата е изградена от 14 студии, подредени според хронологията на отпечатване на 14 ръководства за писане на писма в периода от 30-те до 70-те години на XIX век. Студиите съдържат пълно описание и многоаспектен анализ на ръководствата, което позволява да се проследи приемствеността в езиковата практика на отделните автори и да се оцени обективно перспективността на следваните от тях книжовноезикови модели. С изследваните са ангажирани едни от най-добрите специалисти у нас в областта на теорията на книжовния език и историята на новобългарския книжовен език с богат опит и редица научни постижения, което е гаранция за задълбоченост на анализа и значимост на резултатите.

Първият том (338 стр.) включва 6 студии, които представят резултатите от изследването на ръководства за съставяне на писма, отпечатани в периода 1835–1855 г., чиито автори са видните книжовници от възрожденския период Неофит Бозвели, Емануил Васкидович, Христати Павлович, Константин Фотинов, Стоян и Христо Караминкови, Сава Доброплодни, Ирина Екзарх. Вторият том (363 стр.) се състои от 8 студии, които представляват разностранно изследване на писмовниците, отпечатани в периода 1856–1874 г. и съставени от Лука Павлев, Анастас Гранитски, Добри Войников, Костаки Иванов Попов-Търновски, Никола Михайловски, Стефан Попов, Петър Аврамов, Стефан Попов, Стоил Попов, Иван Чорапчиев.

В Увода се прави кратка характеристика на писмото като жанр, очертава се общественият и културният контекст, в който възникват ръководствата, и се представя видовата им характеристика. Ясно е формулирана целта на изследването – писмовниците да се разгледат откъм съдържателната им страна и най-вече като фактор за унифициране на езиковата практика през възрожденската епоха; да се установи как и в каква степен в тях се поддържат или въвеждат норми, които постепенно се вграждат в основата на формирация се новобългарски книжовен език в периода от 30-те до 70-те години на XIX век. Със своето богато съдържание изследването запълва една празнина в досегашните проучвания върху историята на новобългарския книжовен език от възрожденския период, тъй като писмовниците като цяло са непроучен досега източник на лингвистична и културологична информация, който дава ценни сведения за състоянието на книжовния език през разглеждания период и тенденциите в неговото развитие.

Прилагането на единна методология позволява съпоставимост на данните и дава възможност да се правят различни типове обобщения. Най-напред се дават сведения за авторите – за тяхната книжовна и друга родолюбива дейност, образование, творчески контакти, обществени и езикови възгледи, както и за обстоятелствата около създаването на съответния писмовник; разглеждат се всички хипотези за тяхното възникване. Подобна информация е ценна по две причини: 1) някои от авторите са малко известни; 2) екстралингвистичната информация е важна за разбирането и обяснението на редица книжовноезикови особености. След това се представят структурата, съдържанието и композицията на ръководствата; анализират се упътванията за съставянето им във връзка с формирането на епистоларния стил; разглеждат се етикетът и титлографията.

Съществено предимство на монографията е, че всеки един от писмовниците е разгледан в широк културен, литературен и обществен контекст. Подобен подход е мотивиран от факта, че досега те не са били обект на цялостно проучване (някои се проучват за първи път) и съответно не е правена оценка на тяхната роля в процеса на изграждането на новобългарския книжовен език. Централна част на всяка студия представлява описанието на езиковите особености на съответния писмовник: графични, фонетични, морфологични

(именни и глаголни категории, неизменяеми части), синтактични (видове изречения, съюзни връзки, вметнати думи и изрази, обособени части. Лексикалните особености са представени чрез стройна класификация по различни критерии – произход, принадлежност към общоупотребима или диалектна лексика, особености на книжовната лексика; оценено е черковнославянското и руското лексикално влияние. Разгледани са фразеологията и словообразователните процеси, включително начините на образуване на композитуми. Същото прецизно описание се прави и на терминологията – на нейния произход, тематични групи, пътищата за попълване на отделните терминологични подсистеми и най-вече на търговската и административно-правната терминология.

Описанието на езиковите особености е извършено в духа на традиционния за подобни изследвания модел: по езикови равнища и категории. Анализът на ексцерпирания материал позволява да се проследи доколко авторите са следвали в личната си епистоларна практика правилата, които препоръчват. В повечето случаи се установява висока степен на съвпадение, което допринася за утвърждаване на основните книжовноезикови норми. Обобщенията за езиковите характеристики на съответните писмовници се извършват въз основа на оценка на влиянието върху тях на двата основни източника за развитие на новобългарския книжовен език: традиционните езикови идиоми (родната книжовна традиция и черковнославянския език) и говоримата реч.

Много от студиите завършват с речник на използваните в писмовниците термини, което не само е принос към историята на лексикологията и терминологията, но и позволява да се проследят някои процеси, свързани с интелектуализацията на книжовния език: стабилизирането на терминологичните употреби, рецепцията на международна терминология, както и нейното побългаряване и изковаването на български термини. Редица термини, въведени тогава, се използват и до днес, което е доказателство, че в своето пионерско дело съставителите на ръководствата допринасят за развитието на терминологичната система на книжовния език и за създаването на успешен езиков модел за делова кореспонденция, на образци за точен и лаконичен изказ в тази сфера, при това издържани в рамката на учтивостта и пристойното поведение.

Друг важен принос на монографията е, че моделите за книжовен език, към които се придържат отделните автори на писмовници, се разглеждат в съпоставка с доминиращата за даден период книжовноезикова школа или индивидуален езиков проект. Проследяват се релациите между езикови възгледи и практика, между езиковата практика в ръководствата за писма и в други произведения на даден автор. Това позволява да се открият механизмите за унификация на книжовните норми и за практическо прилагане на определена концепция за езика, а също така да се открият случаите, в които липсва придържане към определен модел, а езиковата практика е компилативна. По този начин се осъществява трансфер на перспективните езикови модели към останалите участници в книжовната дейност, което отнежда на съставителите на

ръководствата за създаване на делова кореспонденция ролята на строители на съвременния книжовен език. Избраната методология позволява да се направи оценка на кои езикови равнища преобладава влиянието на традицията и на кои – особеностите на говоримата реч. В този смисъл изследването е ценно и за открояване на типологичните характеристики на новобългарския книжовен език.

Друг важен резултат с оглед на текстологията и установяването на източниците за съставяне на ръководствата са изводите относно това в кои пунктове се прибегва до превод, адаптация и компилация и в кои те представляват оригинални авторски съчинения, което позволява да се правят съпоставки с оригиналните източници (гръцки, сръбски, руски). Анализът на съдържанието е важен и във връзка с добавяните от авторите части, представящи разнообразна и полезна за възрожденския българин информация, което превръща ръководствата в многофункционални текстове.

В монографията се проследяват проявите на пуризм, които са доста умерени – те се изразяват предимно в замяната на турска и гръцка лексика със славянска и в активизирането на славянски словообразователни типове. Преобладава трезвата оценка спрямо заемаването на лексика и словообразователни модели от други езици, което подкрепя тенденцията към интелектуализация. В монографията е доказано, че паралелното протичане на двата процеса на попълване на лексиката и терминологията – заемаването на лексика от други езици и актуализирането на славянски словообразователни модели от родната книжовна традиция, е универсална езикова тенденция, като словотворчеството не заема голям дял.

Пълното описание на всички езикови особености допринася за осветляване на редица пунктове от развоя на българския книжовен език: новаторските, отговарящи на съвременното състояние на звуковата система на езика графични решения; вариантността; избягването на тяснодиалектни елементи. Наблюденията подкрепят редица изводи, направени досега в науката, и хвърлят светлина върху някои нови явления.

Съществен принос на монографията е анализът на речевия етикет и на особеностите при формирането на епистоларния жанр, които включват изработването на езикови формули за изразяване на учтивост при обръщенията и при титулуването според гражданския или църковния сан – богат арсенал от трафаретни конструкции, типични за жанра. Проследява се процесът на постепенно стандартизиране на използваните адресиращи, апелативни и заключителни формули на писмото в зависимост от отношенията между адресат и адресант и според възрастовите, социалните и професионалните им характеристики. Разкрива се, че деловият стил на комуникация се формира чрез дистанциране от етикетията, характерна за османотурските писмовни образци, и придържане към европейски образци, осмисляни като престижни.

Многобройните ръководства по съставяне на писма и тяхното широко разпространение сред модернизиралото се българско общество предвид новите образователни идеи и подходи и необходимостта от разпространение на

полезни знания и нов тип умения на съвременния българин предопределят ролята им на източник на информация за състоянието на книжовния език и на фактор за унифициране на неговите норми. С установяването на определен нормативен комплекс в областта на граматиката, с новата лексика, терминология и фразеология, със стремежа към опростяване на правописа те стават част от книжовноезиковите процеси, в които постепенно се избистря моделът на новобългарския книжовен език. Достойнство на монографията е, че проследява задълбочено всички тези процеси и доказва с новопроучен езиков материал и с прилагане на аналитичния, описателния и съпоставителния метод, че диалектните особености са по-скоро периферни. Всеки от изследваните автори на писмовници се опира на езиков модел, ориентиран към общо-български черти, като по този начин се стига до уравнивяване на източно и западно диалектно влияние.

В заключението се обобщават основните резултати от изследването, свързани с оригиналния, преводен или смесен характер на писмовниците, с тяхното предназначение и съдържание. Подчертава се ролята им в процеса на демократизация на новобългарския книжовен език и постепенното преодоляване на неговия хетерогенен характер, типичен за 30-те и 40-те години на XIX век.

Не е възможно тук да се изброят всички приноси на тази изключително съдържателна монография, но непременно трябва да се подчертае, че тя е ценна не само за специалистите по теория на книжовния език, история на новобългарския книжовен език и терминология, но и за тези, които проучват литературната, културната и стопанската история на България. Резултатите от изследването със сигурност ще намерят приложение във всички области на хуманитаристиката, тъй като то разкрива зараждането и развитието на един културен феномен, който бележи европеизацията и модернизацията на българско общество през периода на Възраждането.

Татяна Александрова / Tatyana Aleksandrova

✉ Доц. д-р *Татяна Александрова*
Секция за съвременен български език
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България
t_alexandrova_@mail.bg

✉ *Assoc. Prof. Tatyana Aleksandrova, PhD*
Department of Modern Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria
t_alexandrova_@mail.bg